

□ *Dilek Ergönenç Akbaba*

Gazi Üniversitesi

NOGAY ADI VE NOGAYLARIN KÖKENİ ÜZERİNE ON THE NAME AND ORIGIN OF THE NOGHAY PEOPLE

Özet

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türkleri Kıpçak grubuna bağlı bir Türk topluluğudur. Bazı araştırmacılar Nogayların Uz ve Peçenek, Kıpçak-Özbek kitesi vb. çeşitli Türk boylarından türediğini belirtmektedir. Bir görüşe göre de Nogay Orda olarak adlandırılan hanlıkta, hakim boy topluluğu Türkleşmiş Moğol Mangıt veya Mangıtlardır (Moğ. Mangğud). Buna göre bu Türkleşmiş Mangıtlar, Nogaylardır. İlk Nogay Ordası'nın siyasi yapısını teşkil eden bozkırdaki nüfus, Mangıt soyu içinde Nogay adı ile anılmış da olabilir. Nogay Türkleri adlarını bir Altın Ordu şehzadesi olan Nogay Han'dan almışlardır. Nogay kelimesinin Moğolca olup olmadığı ve kelimenin anlamları üzerine de farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca Nogayların buldukları coğrafyaya göre farklı adlarla da anıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Nogay Türkleri, Nogay Türklerinin adı, 'Nogay' sözünün anlamı

Abstract

Noghays are a Kipchak Turkic tribe living in the North Caucasus. Some researchers state that the Noghays are formed by several Turkic tribes as Uz and Pecheneg, Kipchak-Uzbek tribes. According to another opinion, the ruling tribe of the Noghay Horde represented Turkified Mongol Manghits. Thus, according to this opinion Noghay people represent Turkified Manghits. The steppe population forming the political structure of the first Noghay Horde may have been referred to as Noghay within the Manghit clans. Noghays were named after the name of a Golden Horde prince, Noghay Khan. It is not precisely known whether the word 'Noghay' comes from Mongolian. There are several opinions concerning the meanings of the word. Moreover, it is seen that Noghays are given different names according to the geographical place they inhabit.

Key Words:

Noghay Turkic, the name of Noghays, the meaning of the word 'Noghay'

0. Giriş

Tarihteki büyük Türk devletlerinden birini kuran, günümüzde ise Kuzey Kafkasya'da dağınık bir şekilde varlıklarını sürdürmeye çalışan Nogay Türklerinin adı son yıllarda daha fazla duyulmaya başlandı. 20. yüzyılın başında yaşanan yoğun göçlerle Anadolu'yu da kendine yurt edinen pek çok Nogay Türkü günümüzde kendi millî kimliğini yeni yeni fark etmektedir. Anadolu'da yaşayan Nogayların pek çoğunun geçmişte kendilerine 'Tatar' dedikleri bilinmektedir.

Nogay Türkleri bugün en yoğun olarak Kuzey Kafkasya'da ve Dağıstan'da yaşadıkları için her ne kadar Kafkasya halklarından biri olarak görülseler de etnik ve kültürel açıdan 'Kafkasya halkları'ndan ayrılmaktadırlar. 2500 yıldır bir arada yaşayan Kafkas halkları arasında, son birkaç yüzyıl içinde getirilip yerleştirilen Stavropol Türkmenleri, Ruslar, Rus Kazakları, Ermeni ve Rum kolonileri ile Nogay Türkleri de bulunmaktadır (Tavkul 2003: 38).

Nogaylar, Türkçenin Kıpçak grubuna bağlı, Aral-Hazar grubu Türk lehçelerinden birini konuşmaktadırlar. Nogay Türkçesinin en yakın olduğu lehçeler Kazakça ve Karakalpakçadır. Nogaycanın yaklaşık 70.000-90.000 arası konuşuru olduğunu belirten Johanson Nogayca'yı az konuşurlu (küçük) diller ile ilgili yaptığı sınıflandırma içinde orta küçüklükte olan gruba dahil eder (Johanson 2012: 9). 2010 yılı nüfus sayımına göre ise Nogayların nüfusu 103 bin civarındadır.¹ Tarihte Kuzey Batı ve Orta Dağıstan'da ticaret dili olarak da kullanılan Nogayca, günümüzde hem geçmişteki itibarını kaybetmiştir hem de Kumukçanın yoğun baskısı altındadır. Buna rağmen bölgede hâlâ ağırlığı olan bir Türk lehçesidir (Johanson 2006: 165; Peler 2013: 175). Benningsen'e göre (1967: 206) Nogayca, geçmişte Doğu Çerkezleri ile Kuban ve Terek Vadileri'nde ve dağ eteklerinde yaşayan Terek Gürcüleri, Ermeniler, Osetler, Kabardeyler, Mozdok Rusları, Stavropol Türkmenleri vb. karışık nüfusun ikinci dili olmuştur (Peler 2013: 175). Peler'in, Wixman'a (1980: 109-111) dayanarak verdiği bilgiye göre, 19. yüzyılın ortalarında Nogay nüfusundan önemli bir kesimin Türkiye'ye göç etmesi bile Nogayca'ya itibarını kaybettirmemiş, ancak Nogayca, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani Rus ihtilâli sonrası Stavropol Türkmenleri hariç, diğer halkların ikinci dili olma özelliğini yitirmiş, Dağıstan ve çevresinde Kumukçanın, bozkırda ise Tatarcanın etkisine girmiştir (Peler 2012: 175). Nogay kültürünün en açık göstergesi olan Nogayca, günümüzde, aile içi iletişimde % 95 oranında kullanılsa da iş hayatında % 38 (Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti) - % 48 (Dağıstan Cumhuriyeti) oranında kullanılmaktadır. Bu oranın dışında kalanlar ise ya Nogayca ve Rusçayı karışık olarak kullanmakta veya sadece Rusça kullanmayı tercih etmektedir (Tavkul 2003: 45).

Nogaylar konar-göçer hayat tarzını benimsemiş bir Türk topluluğu olmakla birlikte, asıl anavatanlarının İdil ırmağının doğusunda Yayık ve Emba ırmakları civarları olduğunu söylemek mümkündür. Bunların bir kısmı doğuda Sir-Derya'ya kadar uzanmıştır. Nogayların Kafkasya ve çevresindeki topraklara Ruslar tarafından getirilip yerleştirilmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen bazı siyasî olaylar sonucunda olmuştur (Tavkul 2003: 39). Johanson da (2006: 166) Aşağı Volga Bölgesi'nde bulunan Nogayların 17.-18. yüzyıllarda Kalmukların bölgeye hakim olmasıyla Kuzey Kafkasya'ya gelmek zorunda kaldıkları bilgisini verir (Peler 2013: 173). Nogaylar, beyler arasındaki mücadeleler, ayrılıklar, açlık, göç ve katliamlar gibi pek çok sosyal ve siyasî zorluklara maruz kalmışlardır. Bu konulara burada değinilmeyecektir.

¹ Bu bilgi soruşturma yoluyla elde edilmiştir.

Nogay Türklerinin kökenleri hakkında farklı görüşler vardır. Nogay adının anlamı üzerinde ise çeşitli fikir ayrılıkları olduğu görülmekte ve bu konu son zamanlarda tartışma konusu olarak ön plana çıkmaktadır.

1. Nogayların Kökeni Üzerine Görüşler

13. yüzyıldaki Moğol istilâsı sonucu ortaya çıkan ve Aşağı İdil (Volga) boyunda kurulmuş bir Türk-Moğol Devleti olan Altın Ordu Devleti, başta Kıpçaklar, Bulgar Türkleri, Hazarlar, Slavlar vb. pek çok kavmi içinde barındırmıştır (Alpargu 2007: 30). Bunun yanı sıra Deşt-i Kıpçak'a önemli bir miktar Moğol (Tatar) topluluğu gelmiş ve Moğollar göçebe halk arasında önemli bir kitle oluşturmuştur. Moğolların çoğunluğunu oluşturan asıl kitle ise Moğolistan'da kalmıştır (Alpargu 1995: 31). Alpargu'ya göre bu durumda işgal edilen Kıpçak bozkırlarının Moğollaşmasından söz etmek uygun olmayacaktır (2007: 31).

Deşt-i Kıpçak'ta asıl göçebe kitlesi olan Kıpçaklar, Altın Ordu içinde etkin bir rol oynamışlardır. Arap tarihçisi El-Ömerî'nin de aktardığı gibi Altın Ordu Kıpçak yurdu iken Tatarlar tarafından işgal edilince (burada Moğollar için bu ifade kullanılmıştır) Kıpçaklar onlara tâbi olmuşlar, sonra birbirleriyle karışıp akraba olmuşlardır. Böylelikle Moğollar Kıpçak topraklarında kalmış ve onlardan kız almışlardır (Alpargu 2007: 30-32). Alpargu, burada Moğolların Kıpçak bozkırında yaşayan asıl halk kitlesine oranla sayıca çok fazla olmadıklarını belirtir. Türkleşme olayı çok hızlı ve geniş bir şekilde cereyan etmiş, Moğol kökenli insanlar geniş bir Türk nüfus içinde tamamen Türkleşmiştir. Kıpçaklar ile idareci kesim içinde görülen Mangit, Kongrat gibi Moğol boyları dışında, eski Türk topluluklarından bir kısmı da Nogayların etnik yapısı içinde yer almıştır. Bunlar arasında Peçenek, Kanglı gibi boyların yanında Aslar gibi eski sekeneden kalmış boylara da rastlanmakta, Türkmen, Keneges ve Nayman boyları da bu yapıya katılmaktadır. Alpargu'nun Keldesov'a dayanarak verdiği bilgiye göre, Nogayları oluşturan bu etnik yapının % 50'si Kıpçak, % 30'u Peçenek, geriye kalanı ise diğer boylardır, ancak Alpargu, bu oranları ihtiyatla karşılamak gerektiğini ifade eder (2007: 30-32). Nogayların oluşumunda Kıpçak yapı çok önemli bir yere sahiptir. Kıpçaklar, Altın Ordu ve onun devamı olan bir çok hanlıkta olduğu gibi Nogay Hanlığı'nda da idarî ve sosyal bakımdan büyük rol oynayan bir güç olmuşlardır (Öner 1998: XVII). Alpargu (2007: 32) Nogayların oluşumunda Moğol Mangitlerin, yerli Asların, Kıpçak, Kanglı, Türkmen, Kongrat gibi Türk boylarının da rol oynadığını belirtmektedir.

Kereytov'a göre (1998: 12) Nogayların etnik yapısında yer alan kabile ve soylar şunlardır: Uysun, Kıpçak, Nayman, Kereyit, As, Kitay, Durmen, Kongrat, Nukus, Keneges, Tama, Mangit, Bıdrak, Borlak, Kanglı, Kobek, Bayis, Saray, Kongut, Majar, Ming, Korkit, Baydar, Bulgar, Uygur, Seyic, Koban, Abaz, Kırgız, Türkmen, Kalmık, Kumuk (Alpargu 2007: 33). Ayrıca Nogay, Kazak, Kırgız, Özbek ve Başkurtlar arasında akrabalık bağları vardır, bunlar hemen hemen aynı boylardan oluşmaktadır ve bu boyların kabile ilişkileri bakımından birbirleriyle önemli bağları mevcuttur (Alpargu 2007: 34).

Bazı araştırmacılara göre ise Nogaylar, bir Moğol kabilesi olan Mangıtlardan gelmektedir. Golden, Nogayların Kıpçak-Özbek kitlesinden türediğini belirtmekle birlikte, Nogay Orda olarak adlandırılan hakim boy topluluğunun Türkleşmiş Moğol Mangit veya Mangıtlar (Moğ. Mangğud) olduğunu ifade etmektedir (2006: 385). Ancak bozkırdaki Türk nüfusun Moğollardan çok daha fazla olması, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Bavbek, Nogayların Uz ve Peçenek Türk boylarından geldiğini ifade eder (1986: 160).

Kavim adı olarak da 'Nogay' adının nasıl kullanılmaya başlandığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Alpargu'nun Kafalı'ya dayanarak verdiği bilgiye göre, Cuci ulusunun en önemli kabilelerinden birisi olan Mangıtlar, açıklanamayan sebeplerden dolayı 'Nogay' adını almışlardır. Altın Ordu şehzadelerinden Nogay'ın, ölümünden iki yüz yıl sonra Mangıt topluluğuna isim olması (15. yüzyılın sonları) anlamlı gözükmemektedir. Bunun yanında Nogay Türkleri arasında Nogay hakkında bir hatıra, destan veya efsane bulunmamaktadır. Fakat araştırmacıların çoğuna göre bu isim Cengiz Han'ın büyük torunu Nogay'dan gelmektedir (Alpargu 1996: 193). Türk kavimlerinde pek çok birlik ismi, ünlü önderlerden alınmıştır (ör. Özbek, Nogay, Anadolu'da Osmanlı vb.) (Golden 2006: 377). Nogay'ın kavim adı olarak kullanılması da böyle olmuştur. Nogay Han, Altın Ordu Devleti üzerinde kırk yıl boyunca çok önemli bir rol oynamıştır.

Cuci'nin oğlu Moğol'un torunu olan Nogay, Altın Ordu yönetiminde söz sahibi olan bir tümen beyidir. Anası bir cariye olduğu için tahta geçemeyen Nogay, Cengiz töresine bağlı kalsa da komşu devletler tarafından hep hükümdar gibi bilinmiş, devlet içinde bir devlet gibi davranarak Altın Ordu'nun iç savaşlarla sarsılıp yıkılmasına da sebep olmuştur (Öner 1998: XL). Nogay, bilhassa Berke Han'ın ölümünden sonra müstakil bir han gibi hareket ederek, Don (Ten) ile Dinyeper (Özü) arasındaki bölgelerde nüfuz kazanmıştır. Lev Galitskiy'in 1276'da Nogay'a mektup ve elçiler göndererek Litvanya'ya karşı sefere çıkmayı önermesiyle Nogay'ın ismi Rus yıllıklarında yer almaya başlamıştır. Nogay, Rus prensleri arasında nizam sağlamış, 1285'te Kıpçak ülkesinde açlık başlayınca Lehistan ve Macaristan'a akınlar düzenlemiş, Bulgaristan'ı feodal devlet olarak kendisine tabi kılmıştır. Tula Buğa (1287-1290) zamanındaki iç karışıklıklarda rol oynamış, Cengizlilerden istediği kişiyi 'han' ilân etmiştir. Nogay, Tula Buğa'ya karşı Tokta'yı (1290-1312) tahta çıkarmasına ve Tokta'ya birçok Nogay beyini öldürtmesine rağmen aralarında anlaşmazlık çıkmış, Tokta 1299 yılında Kafkasya dağları önündeki 'Kökenlik' denen yerde Nogay'ın ordusunu yok etmiştir. Nogay da savaş meydanında öldürülmüştür (1300) (Bavbek 1986: 161).

Nogay'ın idaresinde toplanan beyler, ölümünden sonra onun adıyla anılmaya başlamışlar ve Altın Ordu'nun yıkılmasından sonra Nogay Hanlığı adı altında birleşmişlerdir. İdil'den (Volga) Balkaş'a, Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan bu hanlığın merkezi Saraycık olmuştur. Birçok Türk boyunun yaşadığı bu hanlıkta asıl söz sahibi olanlar Nogaylardır (Bavbek 1986: 161).

Nogay ve Nogay Orda tabirleri ilk kez 15. yüzyılda Rus kaynaklarında yer almıştır. Golden de bu boyun isminin Altın Ordu'nun taht yapıcısı Nogay'dan (öl. 1299) geldiğini belirtmektedir (Golden 2006: 385).

Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türki'de *Nogay* kelimesini şu şekilde açıklamıştır: "Aslı Moğol olup, Türkleşmiş bir kavim ki Rusya'nın şark-ı cenûbî cihetlerinde bulunur" [Şemsettin Sami 1318 (1987)]. Burada Şemsettin Sami, Nogayların etnik kökenini muhtemelen isimlerinden yola çıkarak Moğol olarak değerlendirmiştir.

Ebü'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime'de Nogaylardan Mangıt diye bahseder. Cuci Han'ın ölümünden sonra yurdun, oğlu Sayın Han'a (Batu) kaldığını, oranın Sayın Han yurdu olduğunu belirttikten sonra Şecere'de şu ifadelerle yer verir: "Andın soñ ol yurt Mangıtğa tüşdi. Anlarnıñ evveli oq Mangıtlı qutlı Qıyalı'nın oğlu İdigü Bey tigen irdi. Andın soñ Mangıt yurtı tidiler" (Ergin t.y.: 20-21).

Bavbek'e göre Türkistan'da özellikle Buhara ve Hive'de, Altın Ordu'da Timur'un oğullarına destek veren ve onlara başka boyların da katılmasıyla reisleri Edige Mirza'nın yönetiminde güçlenen topluluk, içlerindeki önemli boylardan birinin adına nispetle Mangıt adını alır (Bavbek 1986: 160-165).

Ayrıca Zeki Velidi Togan'a göre, Nogaylar için Mangıt ve Nogay adını bir arada kullanan kaynaklar da bulunmaktadır (Özkan 1997: 189).

Nogayların tarihinde Edige Bey'in Nogay'dan daha çok adı geçmektedir. Mangıtların beylerinden biri olan Edige, Nogay gibi istediği şehzadeyi tahta çıkarabilen cesur bir beydir. Nogay Ordası'nın bütün bey ve mirzaları Edige soyundandır. Nogayların atalarının Edige olduğu hakkında eski kaynaklarda bilgilere rastlanmaktadır (meselâ bir Osmanlı kaynağı olan Cenabî'de). Edige ile ilgili yaygın bir destan da vardır (Alpargu 1996: 194-195).

Üzerinde kesin bir bilgi olmamasına rağmen, araştırmacılar Edige'nin isimlerinden birisinin Nogay olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadırlar (Alpargu 1996: 195). Nogay topluluğunun Nogay'ın ölümünden bir buçuk asır sonra ortaya çıkmış olması, Nogayların bu isimle tarih sahnesine çıkmaları ile Mangıtların ve Nogay adının yan yana geçmesi konusunda bazı tereddütler bulunduğu açıktır. Ayrıca Nogayların atası olarak kaynaklar Nogay'ı değil, Emir Edige'yi göstermektedir. Alpargu, Nogayların Mangıtlardan çıkmış olduğu fikri yerine, Nogay'ın yanındakilerden oluşan ve ilk Nogay Ordası'nın siyasî yapısını teşkil eden bozkırdaki nüfusun, Mangıt soyu içinde bu adla anılmış olduğu görüşündedir. Bu topluluk daha sonraki dönemde varlığını korumuştur. Bu oluşum Mangıtlardan Edige tarafından toparlanmış ve Nogay Ordası böylelikle bir siyasî yapı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Alpargu, Nogay'ın soyundan gelen kuvvetli kişiler bulunsaydı, Nogayların çok daha erken tarih sahnesine çıkmış olabileceğini belirtir (2007: 35-37).

Kırım'da da Nogay'dan ziyade Edige'den bahsederek, 14. yüzyılın son çeyreğinde Toktamış Han'ın hakimiyetine karşı Timur'un desteğiyle harekete geçen devletin güçlü şahsiyeti Edige'nin Altın Ordu halkının bir kısmını idaresi altına aldığı ifade eder. Edige'nin ölümünden sonra bu kabileler birliği, onun oğulları arasında paylaşılarak yönetilmeye devam edilmiş, Mangıt kabilesine izafeten de 'Mangıt Ulusu' olarak tanınmıştır. Ancak Mangıtlar, çok sayıda Kıpçak yahut Türkleşmiş kabilenin bulunduğu bu federasyonun yalnızca bir kısmıdır. Kırım'da göre işte bu Mangıt ulusu 15. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren 'Nogay Ordası' diye adlandırılmış, bu birliğe dahil olan kabileler, günümüze kadar bir üst isim olarak 'Nogaylar' diye tanımlanmışlardır. Kırım'da göre "Mangıtlar da dahil, bu kabilelerin ancak bazı kolları Mangıt veya Nogay Ordası'na girmiş ve bu kabilelerin diğer kolları o dönemde ve günümüzde pek çok başka Türk halkı içinde bulunagelmıştır. /.../ İlk oluşumundan itibaren bir kabileler konfederasyonu manzarası arz eden Nogay Ordası, bu özelliklerini sonuna kadar korumuştur" (Kırım'da 2012: 3).

2. Nogaylarla İlgili Adlandırmalar

Altın Ordu Devleti yıkıldıktan sonra kurulan hanlıklar arasında olan 'Nogay' adı, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır. Kazaklar, Tatarlara 'Nogay' demektedir (Devlet 1993: 287). Nogaylar Astrahan, Kuzey Kafkasya, Kırım, Romanya ve Türkiye'de Nogay adı ile, Türkistan'da, özellikle Buhara ve Hive'de 'Mangıt' adıyla tanınmaktadır (Bavbek 1986: 160).

Günümüzde de Nogaylar için olan isimlendirmelerde problemler bulunmaktadır. Türkiye'ye göç eden Nogayların atalarının çok büyük bir kısmı Kırım Hanlığı'nın bir parçası olduğu için Osmanlılar, Ruslar ve başkaları tarafından hanlığın bütün Türk dilli Müslüman tebaası gibi bunlar da daha ziyade 'Tatar' veya 'Nogay Tatarı' olarak adlandırılmıştır (Kırım'da 2012: 3). Bu adlandırma Türkiye'deki Nogaylar için yakın bir tarihe kadar devam etmiştir.

13. yüzyılda Nogay Türklerinin ana gövdesinden ayrılan ve Aşağı İdil'e yerleşen Kara Ağaç kabilesinin neslinden gelen ve Şii Müslüman olan Kundurlar, Astrahanlılar tarafından asimile edilmelerine rağmen dillerinde Nogay Türkçesi özelliklerini taşımaya devam etmektedirler. Yaşadıkları bölgeden yola çıkılarak kendilerine 'Karaağaç Nogayları' denilmektedir (Özkan 1997: 190; Yiğit 1996: 52).

'Nogaybaklar' ise günümüzde çoğunlukla Başkurdistan'da yaşayan, Tatar Türkçesi kullanan ve 18. yüzyılda Hristiyanlığa geçmiş Nogay Türklerinin torunlarıdır. Birçoğu sonradan tekrar Müslüman olan Nogaybaklar, yerli Tatar ve Başkurt Türkleri ile kaynaşmışlardır (Özkan 1997: 190; Akiner 1995: 89).

15., 16. yüzyıllarda Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları içinde yaşayan Kazaklar gibi birçok konar göçer Türk boyunun adı, genel olarak 'Nogaylı' olmuştur.

Kalkan'a (2006: 220) göre Nogaylar Moğolistan döneminden önce tarih sahnesine çıkmıştır. Ayrıca Kırgız, Kazak ve Özbekler içerisinde Nogay unsurları bulunmuştur. 1605'te Kuzey Kafkasya'ya seyahat eden Fransız seyyah Tavernier (2006: 321) Nogayların Küçük Tatarlar olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Bayraktar 2008: 46).

3. 'Nogay' Adı Üzerine Görüşler

'Nogay'ın kelime anlamı son yıllarda bilhassa Anadolu'ya göçle gelip yerleşmiş Nogaylar arasında tartışma konusu olmakta ve Nogay Türkleri bu konuda hassasiyet göstermektedir. 'Nogay'ın yaygın olan anlamı 'köpek'tir ve bu anlam Anadolu'daki Nogay Türkleri tarafından gurur kırıcı olduğu düşünülerek reddedilmektedir. Son zamanlarda Nogaylar ve Nogayca üzerine yapılan bilimsel toplantılarda, kelimenin anlamının Moğolcada aranmasının yanlış olduğu ve bunun, Türkiye kelimesinin İngilizcede söyleniş olan 'Turkey'in anlamının İngilizcede aranmasına benzer bir yanlışlık olduğu ifade edilmektedir. Oysa bu ikisi aynı şey değildir. Nogay kelimesinin Moğolca bir kelime olduğu pek çok bilimsel kaynaktan (Ramstedt 1935; Gülensoy 2007; Lessing 2003 vb.) yer almaktadır. "Türkler köpeği daima aşağı bir hayvan olarak görmüşlerdir" (Ögel 2003: 562). Ancak, Moğollar, Çinliler ve Tibetlilerin köpeğe önem verdiği görülmektedir. Proto-Moğol kavimlerinden Wu-huanlar'da köpeğin dinî bir rol oynaması, Tibetlilere 'Köpek Tibetliler' denmesi buna örnek verilebilir. Türkler bu inançlarından dolayı Tibetlileri aşağı bir kavim kabul etmişlerdir (Ögel 2003: 561-562). Alpargu kelimenin Moğolca olduğunu belirtir ve aynı anlamdan bahseder (1996: 195).

Alpargu'nun Vernadsky'e (1953: 155, 164) dayanarak verdiği bilgiye göre, köpek Nogaylar için totemdir ve 'Nogay' kelimesi de bu totemle bağlantılıdır. Ayrıca 'köpek' Mangıtlar'ın önde gelen klanının totemi olarak düşünülebilir (2007: 11). Kereytov (1988: 9) da aynı fikirdedir (Alpargu 2007: 11). Yine bazı kaynaklarda kelime, Moğolca 'it' anlamına gelen totemistik 'nohol' kelimesine bağlanmaktadır (Güllüdağ 1999: 556, 564; Kalkan 2006: 216).

Öte yandan Golden'ın Safargaliev'den aktardığı bilgi de dikkat çekicidir. Safargaliev, 'Nogay' kelimesinin Moğolcada hakaret ifade edebilecek şekilde 'köpek' anlamına geldiğini belirterek, böyle bir lakabın Edigü'ye (Edige) ondan hoşlanmayan Toktamış tarafından verildiğini, sonra da bu kavmin adı olduğunu belirtir. Golden, Edige'yi (öl. 1420), "Altın Ordu'da Mangit kökenli, kendi Mangit yurdunun kuvvet ve itibarını artıran, hanları tahta çıkarıp indiren kudretli bir kişi" olarak tanımlar. Burada Golden'ın ifade ettiği en önemli husus şudur: Safargaliev 'köpek'e dayalı bir kişi isminin İslâmî çerçevede alçaltıcı olduğunu belirtirken çok önemli bir noktayı gözden kaçırmaktadır. İslam öncesi Avrasya bozkır geleneğinde 'köpek' ve onunla ilgili benzer adlarda bu olumsuz bakış açısı söz konusu değildir. Uygur, Hazar ve Moğol kişi isimlerinde bir köpek türü olan 'Kasar' adı mevcuttur, hatta

müslüman Memlûklerde bile Kutuz (Kuduz) gibi isimler verilebilmiştir (Golden 2006: 385-386). Alparğu'nun aktardığına göre Magadamba adlı bir başka araştırmacı 'Nogay'ın anlamının 'kurt' olabileceğini belirtmektedir (2007: 11).

Günümüz Nogay edebiyatçılarından olan İsa Kapayev'in yazdığı 'Nogay' adlı tarihî hikâyede şu ifadeler yer almaktadır: "Sain-Xan siyli töreler yiyilyan ordasında Noıaydıñ yigitligi üşin oıa xalq arasında Noıayya endiden arbatın İyez-Noıay dep atalsın dep at berdi. (İyez-Noıay-Monyolşa 'temir iyt' dep köşiriledi)" (Kapayev 1991: 214). "Sain-Xan kıymetli hâkimlerin toplandığı çadırında, Nogayın yiğitliği için, 'Halk arasında Nogaya bundan sonra İyez-Nogay densin' diye isim verdi. (Moğolca İyez Nogay 'Demir köpek' diye çevrilir.)"

Hikâyede yer alan *İyez-Nogay* ifadesinde bir dipnot yer almakta ve dipnot parantez içinde verildiği şekliyle açıklanmaktadır. Kapayev burada *İyez Nogay*'ın anlamını 'temir iyt' şeklinde ifade eder.

Başka bir bilgiye göre *nog-noğ* veya *nok* 'sağlam, güçlü' anlamındadır. Ay ile birleştiğinde 'sağlam, güçlü aile' anlamına gelmektedir (Nogay 2007: 16). Bu anlamın neye dayanılarak verildiği çalışmada yer almamıştır.

Gülensoy, Nogay kelimesinin anlamını şöyle açıklamıştır: "Tüylü köpek; Cengiz Han'ın torununun ve Kırım ile Kafkasya'daki kavimin adı". Kelimenin anlamını Moğolcada arayan Gülensoy (< Moğ. (KWb. 278 noğai 'Hund'),² Kırım, Kazak ve Tarançi Türkçesinde 'noğay' şeklinde olan kelimenin Yakutçada 'nook' şeklinde olduğunu belirtir (2007: 607). Räsänen de aynı bilgilere yer vermektedir (Räsänen 1969: 354).

Anadolu ağızlarında bulunan "noğay'ın (nugay) kelime anlamı 'çift atlı arabalara yedek olarak koşulan üçüncü at' şeklindedir (Derleme Sözlüğü IX, 1977: 3254).

Moğolca sözlükte, köken olarak Moğolca olduğu belirtilen kelimenin, Klasik Moğolcada şu şekilde geçtiği ifade edilir:

nohay : Köpek, it; bazı metinlerde batıl inançlar sebebiyle çinu-a 'kurt' yerine kullanılır; on iki hayvan takvimindeki yıllardan biri; dolandırıcı, dalaverici, kurnaz (Lessing 2003: 924).

Klasik Moğolcada 'nohay' ile kullanılan daha bir çok tamlama, terim vb. yer almaktadır:

nohay beçin : Babun, bir maymun türü.
nohay çağ : Köpek saati, öğleden sonra yedi ve dokuz saatleri arasındaki zaman dilimi.
nohay galagu : Balıkla beslenen parlak renkli bir kuş, yalı çapkını, emircik.
nohay sar-a : Ay takviminin dokuzuncu ayı.
nohay cil : Köpek yılı; hayvan takviminde on birinci yıl' (Lessing 2003: 924).

Çağdaş Moğolcada ise kelime nohoy 'köpek' şekline dönüşmüştür (Lessing 2003: 924).

'Nogay' kelimesi Klasik Moğolcadır ve bir Türk kavmine isim olmuştur. Kelimenin fonetik gelişimi şu şekilde olmuş olabilir: *noqay > noğay > nohay > noğay* (q > ħ > h > ğ).

² KWb.: Ramstedt, G. J. (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

Bize göre ise ‘Nogay’ kelimesi Nogay Türklerine kavim adı olarak geçtiğinde anlam kaymasına uğramıştır. ‘Nogay’ın anlamı ‘köpek’ değil de ‘kurt’ olmalıdır. Nogay Türklerini şu an temsil eden bayrakta ‘kanatlı bir kurt’ sembolü yer almaktadır. Bayrak, bir milletin veya kavmin en önemli sembollerinden biridir. Bu bayrak her ne kadar Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra Nogay Türklerini temsil etmeye başlasa da, bayrakta böyle bir figürün yer almış olması herhâlde tesadüf değildir.

Bilindiği gibi ‘kurt’ tarihte büyük devletler kurmuş olan Türklerde bir sembol hâline gelmiş ve destanlarda yerini almıştır. Türeyiş Destanı’nda Türklerin ‘kurt’tan nasıl türedikleri anlatılır (Gömeç 2006: 273). Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca rivayetinde yine Oğuz’un kurda benzeyen özellikleri vardır: ‘... Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu

tamamen tüylü idi ...’ (Gömeç 2009: 48). Yine gökten indirilmiş Gök-Böri (Boz kurt) Oğuz’un seferleri sırasında ona kılavuzluk eder.

Göktürklerde kurt, tuğlar ile bayrakların tepesinde yer alarak bir devlet sembolü olmuştur. Orta Asya, Altaylar ile Sibiry’a da yayılan Türk halk edebiyatında kurt, bazen yiğit, bazen bir dev oğlu olan, gökte büyükayı burcu ile görülen, çoğu zaman erkek, bazen de dişi olan (örnek olarak Göktürkler’de) bir mitoloji ürünüdür (Ögel 2003: 115). Oğuzların ‘kurt’, diğer Türk boylarının ‘böri’ dedikleri, destanlarda konuşan, yol gösteren kurt, üstünlük, büyüklük ve yiğitlik anlamındadır (Ögel 2003: 115, 117, 118). A. İnan’ın aktardığına göre, Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Kağan Destanı’nda “Başkurtlar, Nogay, Kırgız ve Kazak Türk kesimleri ile bir babanın çocuğu idiler. Aralarında anlaşmazlık çıktı. Başkurtların beyi ava giderken, önünde bir kurt göründü. Bey bu kurdu izleyerek, cennet gibi ormanları ve ırmakları bulunan büyük dağlara geldi. Bey bu kurdun, Tanrıdan gönderilmiş bir kılavuz olduğunu anladı. Bu bir kut, talih idi ...” Burada at yeleli Gök Börü’yü izleyen Başkurtlardan bahsedilir (Ögel 2003: 121). Oğuzlardan Kıpçaklara kurt veya börünün ne kadar kutsal olduğu, gücü, yiğitliği, cesareti sembolize ettiği bu örneklerden anlaşılmaktadır. Burada dikkati çekilmesi gereken önemli bir nokta da Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız vb. kavimlerin aslında tek bir kavimden gelmiş olmasıdır.

Orhun Abidelerinde Türk ordusu için şu ifadeler kullanılmıştır: “Tengri küç birtük için kangım kagan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş.” (Tanrı güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş) (Ergin 2005: 36). Görüldüğü gibi bir Türk kavminin, kurdu simge olarak kabul etmesi son derece doğaldır.

4. Sonuç

Çalışmada belirtildiği üzere, bozkırdaki nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için, Nogayların bir Moğol kavmi olan Mangıtlara dayandığını söylemek doğru değildir. Başta Kıpçaklar olmak üzere, Nogay Türklerinin etnik yapısını oluşturan pek çok Türk kavmi, Altın Ordu içinde bir süre, bir Moğol kavmi olan Mangıtların yönetiminde kalmışlar, böylelikle onların adıyla anılmaya başlamışlardır. Sayıca az olan Moğollar ise, geniş bir Türk nüfus içinde hızla Türkleşmişlerdir.

Nogay Türkleri, evcilleştirilemeyen ve bir liderle hareket eden, zeki ve çevik olan kurdu kendilerinin simgesi olarak kabul etmişlerdir. Bu kurt sembolü sıradan bir figür değildir, kanatlı, yeleli ve memeli dişi bir kurttur. Kurdun boynuzu mücadelecilik ve savaşçılığı, kanadındaki aslan yelesi kuvveti,

memeleri anaçlık ve doğurganlığı, kanatlı oluşu sürekli bir yerde kalmayıp özgür bir şekilde yaşamayı temsil etmektedir. Bayrakta kurdun yer alması onun özgürlüğüne ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir. Burada bahsedilen semboller Nogay halkının özelliklerini temsil etmekte, Nogayların savaşçı, mücadelecisi, özgür ruhunu anlatmaktadır. Bayrakta 'kurt' sembolünün yer almasının en önemli sebebi de, büyük bir ihtimalle Nogay'ın kelime anlamının Türklük için kutsal olan 'kurt' olmasındandır. Elbette konuyla ilgili halk arasında destan, efsane, halk hikâyesi vb. olup olmadığı araştırılmalıdır.

Kaynaklar

- Akiner, Shirin (1995). (Çev. T. Buzpınar ve A. Mutlu). *Sovyet Müslümanları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Alpargu, Mehmet (1995). *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*. (Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar 1.) Ankara.
- Alpargu, Mehmet (1996). "Dünden Bugüne Kafkasya'da Nogaylar". *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 193-195.
- Alpargu, Mehmet (2007). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Bavbek, Osman (1986). "Nogay Türkleri". *Türk Kültürü XXIV*: 275, 160-165.
- Bayraktar, Hilmi (2008). "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)". *Bilig* 45, 45-72.
- Benningsen, Alexandre (1967). "The problems of bilingualism and assimilation in the North Caucasus". *Central Asian Review* 15, 205-211.
- Derleme Sözlüğü (1977). (L-R), Sayı 211/9, Ankara: TDK Yayınları.
- Devlet, Nadir (1993). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2005). *Orhun Abideleri* (35. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, Muharrem (t.y.). *Şecere-i Terâkime. Türklerin Soy Kütüğü, Ebulgazi Bahadır Han*. Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser 33.
- Golden, Peter (2006). (Çev. O. Karatay). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çorum: Karam Yayınları.
- Gömeç, Saadettin (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, Saadettin (2009). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güllüdağ, Nesrin (1999). "Nogay Türkleri". *Türkler*. C. 20, 556-564.
- Johanson, Lars (2012). "Smaller Turkic languages". *Tehlikedeki Diller Dergisi* 1, 3-20.
- Johanson, Lars (2006). "On the roles of Turkic in the Caucasus area". *Linguistic areas: Convergence in historical and typological perspective* (der. Y. Matras vd.), Hampshire-New York: Palgrave Macmillan, 160-181.
- Kalkan, Mustafa (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kapeyev, İsa (1991). "Nogay (Tarihli Habar)". *Nogay literatürası* 10. Stavropol, 198-223.

- Kereytov, Ramazan (1998). (Çev. H. Kırımlı). "Nogaylar'ın Etnogenezine Dair Bazı Meseleler". *Emel* 50 (227), 9.
- Kırımlı, Hakan (2012). *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). (Çev. G. KARAAĞAÇ). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları 829/1.
- Nogay, Sami (2007). "Nogay Türkleri". *Nogay* 1, 5-16.
- Ögel, Bahattin (2003). *Türk Mitolojisi*. 2 Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Nevzat (1997). *Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*. Kayseri: Geçit Yayınları.
- Peler, Gökçe Yükselen Abdurrazak (2013). "Kafkasya'da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları". *Karadeniz Araştırmaları*. 36, 163-188.
- Räsänen, Marti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki.
- Sami, Şemsettin (1987). *Kâmûs-ı Türkî* (1318). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tavernier, Jean Babtiste (2006). (Çev. T. Tunçdoğan). *Tavernier Seyahatnamesi Stefanos Yerasimos Anısına*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tavkul, Ufuk (2003). "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz". *Kırım Dergisi* 11 (41-44), 38-46.
- Vernadsky, George (1953). *The Mongols and Russia*. New Haven: Yale U. P.
- Wixman, Ronald (1980). *Language aspects of ethnic patterns and processes in the North Caucasus*. Chicago: University of Chicago.
- Yiğit, Ali (1996). *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*. Elazığ: TİSAV Yayınları.